

Interakcje człowiek-zwierzę w aspekcie dobrostanu i użytkowania koni

Agnieszka Kozak, Monika Budzyńska

*Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Katedra Etologii i Podstaw Technologii Produkcji Zwierzęcej,
ul. Akademicka 13, 20-950 Lublin*

W słowniku języka polskiego słowo „interakcja” jest wyjaśnione jako wzajemne oddziaływanie na siebie osób, przedmiotów lub zjawisk (Słownik języka polskiego, 2007). Interakcja człowiek-koń jest bardzo ważnym zagadnieniem, wpływającym na bezpieczeństwo, łatwość współpracy oraz pozytywne odczucia podczas wzajemnych relacji, zarówno dla człowieka, jak i zwierzęcia. Niektórzy autorzy podają, że koń może postrzegać relację z człowiekiem jako bodziec pozytywny, neutralny bądź negatywny (Miller, 1991; Henry i in., 2005).

Celem niniejszej pracy jest charakterystyka interakcji człowiek-koń z uwzględnieniem jej wpływu na wybrane aspekty dobrostanu i użytkowania tych zwierząt. Dokonano przeglądu podstawowych aspektów wzajemnych relacji człowiek-koń, podkreślając znaczenie wczesnego kontaktu człowieka ze źrebięciem, późniejszych relacji koni z ludźmi, a także wskazując przykłady badania tych interakcji oraz sposoby poprawy dobrostanu koni i bezpieczeństwa podczas użytkowania tych zwierząt.

Rozwój interakcji człowiek-źrebie

Badacze behawioru koni podkreślają, że najlepsze efekty szkolenia, poczucie bezpieczeństwa i satysfakcję, jaką daje człowiekowi obcowanie z końmi, można uzyskać tylko w przypadku pozytywnej relacji człowiek-zwierzę (Henry i in., 2005; Fureix i in., 2009). Badania prowadzone u koni, a także u innych gatunków zwierząt (m.in. bydła, świń, owiec) potwierdzają, że wczesny kontakt z człowiekiem zmniejsza u zwierząt reakcje strachu wobec ludzi, a także może obniżać poziom reakcji stresowych w nowych sytuacjach (Boivin i in., 1992; Tanida i in.,

1995; Markowitz i in., 1998; Tischner i in., 2002; Spier i in., 2004). Wśród metod związanych z wczesnym oswajaniem źrebiąt wyróżnia się te, które dotyczą bezpośredniego oddziaływania na samo źrebie – tzw. trening wpajania źrebięcia („foal imprint training”, wg Millera, 1991) lub metody pośredniego kontaktu dotyczące interakcji z klaczą w obecności źrebięcia (np. metoda Henry’ego i in., 2005). Metoda treningu wpajania wg Millera (1991), połączona z odwracaniem słuchowym i dotykowym źrebięcia ma na celu zapewnić łatwiejszą i bezpieczniejszą jego obsługę w przyszłości, np. tolerowanie podnoszenia nóg, podstawowych zabiegów pielęgnacyjnych i weterynaryjnych, dźwięku golarki itp. Tak zwany „imprinting źrebięcia” jest powszechnie wykorzystywany jako jedna z metod szkolenia młodych zwierząt w celu wczesnego „socjalizowania” i przyzwyczajania do mogących spotkać ich w przyszłości, zwykle wywołujących strach – dźwięków, obiektów czy zdarzeń (Miller, 1991; Houpt, 2007). Należy jednak mieć na uwadze, że nieprawidłowo przeprowadzony trening imprintingowy może nieść ze sobą poważne konsekwencje, np. ryzyko uszkodzenia źrebięcia czy też zaburzenia więzi z matką (Przybyłowicz, 2012). Zdecydowanie mniej ingerującą metodą wydaje się być osvajanie źrebiąt wg Henry’ego i in. (2005). Nie zagraża ono zerwaniu więzi klaczy z młodym. Oswajanie polega na codziennym, 15-minutowym szczotkowaniu klaczy w obecności źrebięcia bez jakiegokolwiek aktywnej interakcji z nim. Autorzy tych badań wykazali, że takie obchodzenie się z klaczą wpływa korzystnie na późniejsze zachowanie źrebięcia w stosunku do człowieka. Opracowany przez Millera (1991)

„foal imprint training” nie jest przykładem klasycznego zjawiska imprintingu, gdyż źrebię nie wytwarza reakcji podążania za człowiekiem, ani nie wykazuje w przyszłości preferencji społecznych i seksualnych w stosunku do ludzi (Williams i in., 2002; Spier i in., 2004; Przybyłowicz, 2012). Podczas klasycznego imprintingu zwierzę nie jest unieruchamiane czy nakłaniane do zaakceptowania określonych bodźców (Williams i in., 2002). Można spotkać się z poglądami, że skuteczność treningu wpajania opiera się na innych rodzajach uczenia się zwierząt, np. habituacji, czyli stopniowym osłabianiu i zaniku reakcji na często powtarzający się bodziec, po którym nie następuje ważne wydarzenie czy odwracaniu (desensytyzacji) wobec bodźców wywołujących strach (Simpson, 2002; Spier i in., 2004; Houpt, 2007). Wielu autorów określa trening wpajania jako „wczesne osvajanie źrebiąt” lub „wczesne szkolenie źrebiąt” (Simpson, 2002; Tischner i in., 2002; Williams i in., 2002; Spier i in., 2004; Przybyłowicz, 2012).

Konie to zwierzęta zaliczane do gatunków podążających za matką (‘follower-type species’), u których wytworzenie więzi pomiędzy matką a młodym na drodze imprintingu zachodzi stosunkowo szybko po narodzinach (Houpt, 2002; Waran i in., 2008). W rezultacie dochodzi do wykształcenia silnej więzi między samicą a młodym, która ma istotne znaczenie dla prawidłowego wzrostu i rozwoju źrebięcia oraz dobrostanu klaczy i jej potomstwa. Wczesna socjalizacja źrebięcia może mieć znaczący wpływ na relację z człowiekiem i użytkowanie w przyszłości (Søndergaard i Halekoh, 2003; Henry i in., 2005). Trzeba jednak brać pod uwagę także potencjalne czynniki ryzyka, które mogą mieć niekorzystny wpływ zarówno na źrebię, jak i człowieka (Simpson, 2002). Bardzo wczesny kontakt ze źrebięciem, zanim dojdzie do wytworzenia więzi klacz-młode może nieść ryzyko odrzucenia potomstwa przez samicę, szczególnie wtedy, gdy podczas takiego wczesnego osvajania zaangażowanych jest kilka osób (Houpt i Olm, 1984; Simpson, 2002; Grogan i McDonnell, 2005). Przejawy agresji matczynej u klaczy mogą stanowić zagrożenie dla człowieka dążącego do bardzo wczesnego kontaktu ze źrebięciem (Simpson, 2002). Zbyt wczesne i intensywne interakcje z człowiekiem (szczególnie podczas odchowu osieroconych źrebiąt) mogą prowadzić

do wytworzenia nadmiernej więzi emocjonalnej pomiędzy końmi i ludźmi. W konsekwencji może to doprowadzić do zajścia niewłaściwego wpajania seksualnego i wykazywania reakcji behawioru płciowego, co w przypadku dorosłych ogierów może być niebezpieczne dla człowieka (Tischner i in., 2002). Niewłaściwe osvajanie i nadmierna socjalizacja mogą przyczynić się do tego, że młode konie zaczynają traktować człowieka jak przedstawiciela swojego gatunku, co może skutkować przejawami dominacji, zachowania zabawowego lub agresywnego, niosącymi ryzyko urazów dla człowieka (Grogan i McDonnell, 2005). Można się spotkać także z opiniami trenerów i hodowców, którzy wiążą „trening wpajania” z tzw. „zepsutymi” końmi, nadmiernie zsocjalizowanymi, które nie respektują człowieka i są trudniejsze podczas treningu (Williams i in., 2002).

Wyniki badań różnych autorów są niejednoznaczne w odniesieniu do wpływu wczesnego szkolenia źrebiąt na kształtowanie ich zachowań w wieku późniejszym (Simpson, 2002; Tischner i in., 2002; Williams i in., 2002; Spier i in., 2004; Lansade i in., 2005). Williams i in. (2002) nie wykazali istotnego wpływu wczesnego szkolenia na zachowanie źrebiąt podczas chwytania i badania reakcji na różne bodźce w trzecim miesiącu ich życia, porównując źrebięta grupy doświadczalnej (trenowane w pierwszych dniach życia) i kontrolnej (nie trenowane). Obserwacje prowadzone nad długotrwałym efektem treningu wpajania wykazały, że nawet jeśli początkowo występowały różnice pomiędzy grupami koni z przeprowadzonym treningiem i bez treningu, to zanikały one między trzecim a dwunastym miesiącem życia (Lansade i in., 2005). Badania przeprowadzone przez Tischnera i in. (2002) wykazały, że źrebięta poddane wczesnemu oswajaniu charakteryzowały się mniej intensywnymi reakcjami stresowymi podczas kontaktu z człowiekiem, polegającym na ucisku różnych części ciała czy podnoszeniu kończyn w wieku późniejszym (w 8–12 mies. życia) w porównaniu z grupą kontrolną. Również badania prowadzone na źrebiętach, polegające na odwracaniu ich poprzez dotyk po całym ciele w 10 min po urodzeniu i powtarzaniu go po 24 godzinach, potwierdzają skuteczność treningu imprintingowego. U źrebiąt poddawanych wczesnemu szkoleniu i kontrolnych (nie poddawa-

nych szkoleniu) w wieku trzech miesięcy przeprowadzono kilka testów sprawdzających ich reakcje behawioralne. Okazało się, że osobniki, które przeszły trening imprintingowy w mniejszym nasileniu wykazywały opór podczas podnoszenia nóg i opukiwania kopyt, którego nie stwierdzono w grupie kontrolnej (Spier i in., 2004). Simpson (2002) podkreśla, że wytworzenie wczesnej interakcji człowiek-źrebię może ułatwiać proces uczenia się i treningu młodego konia. Również w aspekcie dobrostanu koni, akceptowanie człowieka we wczesnym etapie życia ułatwia użytkowanie oraz w znacznym stopniu może redukować stres związany z zabiegami profilaktycznymi czy weterynaryjnymi w późniejszym okresie życia.



Fot. 1. Pozytywna relacja człowiek-zwierzę
(fot. A. Bogusz)

Fig. 1. Positive human-animal relationship
(photo A. Bogusz)

Relacje człowiek-zwierzę a dobrostan koni

Jakość interakcji człowiek-zwierzę jest także jednym z istotnych czynników wpływających na poziom dobrostanu koni. Człowiek od-

działuje na zwierzęta w sposób pośredni poprzez zapewnianie im określonych warunków środowiskowych (m.in. system utrzymania, mikroklimat, dostęp do paszy i wody) oraz bezpośredni kontakt podczas ich codziennej obsługi i użytkowania.

Zwierzęta żyjące w środowisku stworzonym przez człowieka często są narażone na różnego rodzaju stresory. Sytuacje te wymagają reakcji adaptacyjnych od zwierząt, pociągając za sobą pewne koszty ze strony organizmu (Budzyńska, 2014). Wolność od bólu i urazów oraz strachu i stresu jest zaliczana do podstawowych wymogów dobrostanu zwierząt (FAWC, 1992). Odczucia związane ze strachem i stresem, wynikające z niewłaściwego traktowania zwierząt, mogą przyczyniać się do zaburzenia zarówno ich komfortu fizycznego, jak i behawioralnego. Długotrwały stres może prowadzić do licznych zaburzeń w funkcjonowaniu układów: pokarmowego, oddechowego, rozrodczego, a także osłabiać odporność (Tischner i in., 2005). Stosunkowo często spotykane nieprawidłowości w zachowaniu zwierząt wynikają z niemożności wyrażania w pełni naturalnych zachowań, co w konsekwencji może prowadzić do wystąpienia różnego rodzaju zaburzeń zachowania (Wolińska i in., 2012).

Wśród zachowań problematycznych wyróżnia się u zwierząt zachowania niepożądane i zaburzenia behawioralne w formie stereotypii. U koni można obserwować występowanie zachowań niepożądanych, do których zaliczane są reakcje mieszczące się w repertuarze zachowań normalnych, ale utrudniające obsługę i użytkowanie zwierząt (Budzyńska, 2014). Stereotypie są określane jako proste, zrytualizowane, rytmicznie powtarzane czynności, nie mające widocznego celu i są obserwowane u koni utrzymywanych w systemie stajennym (Cooper i Mason, 1998; Cooper i Albentosa, 2005; Albright i in., 2009). U koni jako zwierząt uciekających, roślinożernych i stadnych najważniejszą przyczyną występowania zachowań stereotypowych jest ograniczona możliwość ruchu i długiego pobierania pokarmu oraz kontaktu z innymi osobnikami. Występowanie oralnych stereotypii, takich jak ogryzanie drewnianych części boksu, żucie drewna czy łykawość może być ściśle powiązane z określonymi praktykami stosowanymi w żywieniu koni (pasze wysokoener-

getyczne, ograniczony dostęp do niskoenergetycznych pasz objętościowych, zredukowany czas poboru paszy) (Cooper i Albentosa, 2005). Stąd też, zmiany w zakresie praktyk żywieniowych mogą mieć istotne znaczenie w redukcji ryzyka występowania tego typu zaburzeń behawioralnych u koni. Zachowania stereotypowe są traktowane jako jeden z istotnych wskaźników dobrostanu zwierząt, a ich występowanie pokazuje istnienie kontrastu pomiędzy aktualnymi warunkami utrzymania a preferowanymi przez zwierzęta (Sergiel i in., 2012; Marć-Pieńkowska i in., 2014).

Coraz częściej zwraca się uwagę na promowanie pozytywnych interakcji człowiek-zwierzę oraz opracowanie skutecznych i łatwych w zastosowaniu strategii łagodzenia stresu u zwierząt utrzymywanych przez człowieka (Petryńska i Klocek, 2012). Ograniczanie do niezbędnego minimum czasu przeznaczanego na unieruchomienie konia podczas różnych zabiegów pielęgnacyjnych, weterynaryjnych i hodowlanych, jak również minimalizowanie odczucia stresu mają istotny wpływ na poziom dobrostanu koni.

Jak wykazano w badaniach Budzyńskiej i Krupy (2012), aby zminimalizować stres zwią-

zany z krótkotrwałą separacją źrebięcia od matki można wzbogacić środowisko, np. poprzez zawieszenie kolorowej piłki w boksie, która zainteresuje źrebię podczas nieobecności klaczy. Tego typu modyfikacja środowiskowa wpływa korzystnie na dobrostan źrebiąt, gdyż redukuje możliwość urazów oraz negatywne stany emocjonalne podczas ich separacji od klaczy, wyrażane poprzez wokalizację i intensywną aktywność ruchową. Takie zabiegi mają także korzyści długoterminowe, ponieważ mogą zmniejszać ryzyko rozwoju stereotypii w późniejszym wieku. Jakość relacji ze zwierzęciem można kształtować również poprzez promowanie właściwych zachowań i postaw opiekuna w stosunku do jego podopiecznych.

Obecność znanej, przyjaznej zwierzęciu osoby może mieć korzystne znaczenie jako czynnik redukujący stres i ryzyko zranień, zarówno zwierząt, jak i ludzi, podczas sytuacji potencjalnie awersyjnych: izolacja, badanie weterynaryjne, zabieg inseminacyjny (McGee i Smith, 2004; Waiblinger i in., 2004; Petryńska i Klocek, 2012). Zatem, pozytywna relacja człowiek-zwierzę może wywierać korzystny wpływ na jakość życia zwierząt, jak również ułatwiać pracę ich opiekunom.



Fot. 2. Przygotowanie do jazdy (fot. A. Kuśpit)
Fig. 2. Preparation for riding (photo A. Kuśpit)

Relacje z człowiekiem a użytkowanie koni

Najczęstszą interakcją pomiędzy koniem a człowiekiem, wśród osób nie zajmujących się na co dzień hippiką, jest rekreacyjna jazda konna. Jest ona niewątpliwie jedną z najprzyjemniejszych form obcowania z tymi zwierzętami oraz otaczającą naturą. Jednak rutyna, pośpiech, zmęczenie bądź lekceważenie istniejących zagrożeń bardzo często prowadzą do urazów i wypadków (Jastrzębska i Kowalczyk, 2014). Ze względu na kierunki użytkowania koni ściśle związane z bezpośrednim kontaktem z ludźmi bardzo istotne znaczenie dla właściwych wzajemnych relacji ma znajomość cech behawioru i sposobów reagowania koni na bodźce, w tym sygnały dawane przez człowieka. Zarówno badania kwestionariuszowe prowadzone wśród opiekunów i jeźdźców (Wolińska i in., 2012; Ijichi i in., 2013), jak i stosowanie testów behawioralnych (Søndergaard i Halekoh, 2003; Fureix i in., 2009) pozwalają na ocenę zachowania konia w aspekcie relacji człowiek-zwierzę. Zarówno podczas codziennej obsługi, jak i użytkowania koni bardzo istotnym elementem, wpływającym na jakość i bezpieczeństwo podczas interakcji jest zwracanie uwagi na sygnały wizualne (ułożenie uszu, głowy, ogona) manifestowane przez zwierzęta, które stanowią jeden z podstawowych sposobów ich społecznego porozumiewania się.

Szczegółowa znajomość cech zachowania koni w poszczególnych etapach ich ontogenezy może w istotny sposób wpłynąć na zwiększenie bezpieczeństwa i zmniejszenie ryzyka wypadków związanych z opieką i użytkowaniem tych zwierząt. Hawson i in. (2010) podkreślają znaczenie wiedzy o zachowaniu koni oraz potrzebę szkolenia jeźdźców i opiekunów koni w tym zakresie.

Istotne znaczenie ma wiedza na temat czynników wyzwalających zachowania niepożądane (negatywne) u koni. Zachowania te mogą być niebezpieczne zarówno dla zwierzęcia, jak też człowieka i mogą być przyczyną występowania wypadków u jeźdźców i opiekunów koni. Występowanie niepożądanych zachowań awersyjnych u koni, związanych z ich niekontrolowaną reakcją walki-ucieczki, może wskazywać w większym stopniu na problemy w jakości relacji człowiek-zwierzę niż na ograniczenia w przystosowaniu do warunków utrzymania

(Budzyńska, 2014). Wśród najczęściej występujących zachowań niepożądanych podczas codziennego czyszczenia czy kielżniania konia wymieniane są: próby ugryzienia i kopnięcia, kręcenie się oraz przyciskanie do ściany. Do najczęściej obserwowanych reakcji negatywnych podczas wsiadania można natomiast zaliczyć: kręcenie się, ruszanie podczas wkładania nogi w strzemię, ruszanie zaraz po opadnięciu w siodło, rzucanie głową czy machanie ogonem. Podczas jazdy mogą występować takie zachowania niepożądane, jak: „baranie skoki”, ciągnięcie do przodu, rzucanie głową, wyciąganie głowy, próba ponoszenia czy atakowanie zębami i próby kopnięcia innego konia (Wolińska i in., 2012). Wśród przyczyn powstawania zachowań niepożądanych są wymieniane: nieprawidłowa obsługa zwierząt, ograniczanie możliwości przejawiania naturalnych zachowań czy też niemożność prawidłowego reagowania na bodźce środowiskowe (Hawson i in., 2010). Do przyczyn występowania zachowań niepożądanych należą również błędy człowieka popełniane podczas wychowu, zajeżdżania czy późniejszego użytkowania (Wolińska i in., 2012).

Niebezpieczne zdarzenia i wypadki, które mają miejsce podczas rekreacyjnego użytkowania koni, mają różnorodne podłoże (Jastrzębska i Kowalczyk, 2014). Przede wszystkim należy zacząć od zdrowia konia, ponieważ koń chory bądź obolały będzie wyrażał swój stan poprzez opór i agresję. Tego typu niedyspozycja konia może być niewłaściwie odbierana przez niedoświadczonych jeźdźców jako złośliwość bądź nieposłuszeństwo. Również strach przed człowiekiem czy negatywne relacje z nim mogą być przyczyną wypadków (Petrynka i Klocek, 2012). W badaniach Wolińskiej i in. (2012) pozytywne interakcje człowiek-koń stwierdzono u ponad 40% badanych koni różnych ras. Aż 39% koni podczas czyszczenia przed jazdą wykazywało reakcje, które utrudniają pracę, a nawet mogą powodować urazy (kręcenie się 33%, próba ugryzienia 23%, próba kopnięcia 22% czy przyciśnięcia do ściany 17%).

Wśród czynników wpływających na interakcje człowiek-zwierzę kluczowe znaczenie ma również środowisko, w którym te relacje mają miejsce (Chapman i Thompson, 2016). Konie są zwierzętami bardzo reaktywnymi i zmiana w ich otoczeniu związana z pojawieniem się in-

nych zwierząt i ludzi, nieznanymi i intensywnymi dźwiękami lub zapachami czy też zmiana w rutynowych procedurach może także mieć wpływ na nagłe wystąpienie niespodziewanej reakcji konia podczas relacji człowiek-zwierzę.

Podsumowanie

1. Natura i jakość relacji człowiek-zwierzę jest istotnym czynnikiem determinującym poziom komfortu behawioralnego i fizycznego konia oraz łatwość i bezpieczeństwo podczas ich codziennej obsługi i użytkowania.
2. Rozwój pozytywnych interakcji człowiek-koń zapoczątkowany we właściwy sposób we wczesnym okresie życia zwierzęcia może mieć korzystne skutki w zakresie zmniejszenia reakcji strachu

w sytuacjach stresogennych oraz ułatwienia procesu uczenia i treningu.

3. Pozytywny charakter interakcji pomiędzy człowiekiem a koniem wynika głównie ze znajomości cech behawioru konia w poszczególnych etapach jego ontogenezy. Rosnące zainteresowanie badaniami w zakresie etologii stosowanej może ułatwić interpretację reakcji behawioralnych obserwowanych u koni w aspekcie relacji z człowiekiem.
4. W kontekście bezpieczeństwa i satysfakcji współpracy z koniem szczególnie istotne jest obserwowanie sygnałów wizualnych manifestowanych przez poszczególne zwierzęta, które stanowią jeden z podstawowych sposobów ich komunikacji międzyosobniczej.

Literatura

- Albright J.D., Mohammed H.O., Heleski C.R., Wickens C.L., Houpt K.A. (2009). Crib-biting in US horses: Breed predispositions and owner perceptions of aetiology. *Equine Vet. J.*, 41 (5): 455–458.
- Boivin X., Le Neindre P., Chopin J.M. (1992). Establishment of cattle human relationships. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 32: 325–335.
- Budzyńska M. (2014). Stress reactivity and coping in horse adaptation to environment. *J. Equine Vet. Sci.*, 34: 935–941.
- Budzyńska M., Krupa W. (2012). Effect of novel visual item on behavioural distress in foals separated from their mothers. *Med. Weter.*, 68 (11): 676–679.
- Chapman M., Thompson K. (2016). Preventing and investigating horse-related human injury and fatality in work and non-work equestrian environments: A consideration of the workplace health and safety framework. *Anim.*, 6 (5), 33: 1–14.
- Cooper J.J., Albentosa M.J. (2005). Behavioural adaptation in the domestic horse: potential role of apparently abnormal responses including stereotypic behaviour. *Livest. Prod. Sci.*, 92: 177–82.
- Cooper J.J., Mason G.J. (1998). The identification of abnormal behaviour and behavioural problems in stabled horses and their relationship to horse welfare: a comparative review. *Equine Vet. J., Suppl.*, 27: 5–9.
- Farm Animal Welfare Council (FAWC) (1992). FAWC updates the five freedoms. *Vet. Rec.*, 131: 357.
- Fureix C., Pages M., Bon R., Lassalle J., Kuntz P., Gonzalez G. (2009). A preliminary study of the effects of handling type on horse's emotional reactivity and the human-horse relationship. *Behav. Proc.*, 82: 202–210.
- Grogan E.H., McDonnell S.M. (2005). Mare and foal bonding and problems. *Clin. Tech. Equine Pract.*, 4: 228–237.
- Hawson L., McLean A., McGreevy P. (2010). The roles of equine ethology and applied learning theory in horse-related human injuries. *J. Vet. Behav.*, 5: 324–338.
- Henry S., Hemery D., Richard M.-A., Hausberger M. (2005). Human-mare relationships and behaviour of foals toward humans. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 93: 341–362.
- Houpt K.A. (2002). Formation and dissolution of the mare-foal bond. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 78: 319–328.
- Houpt K.A. (2007). Commentary: Imprint training and conditioned taste aversion. *Behav. Proc.*, 76: 14–16.
- Houpt K.A., Olm D. (1984). Foal rejection: a review of 23 cases. *Equine Pract.*, 6: 38–40.
- Ijichi C., Collins L.M., Creighton E., Elwood R.W. (2013). Harnessing the power of personality assessment: subjective assessment predicts behaviour in horses. *Behav. Proc.*, 96: 47–52.
- Jastrzębska E., Kowalczyk K. (2014). Przyczyny wypadków podczas rekreacyjnego użytkowania koni. *Hodowca i Jeździec*, 3 (42): 112–115.
- Lansade L., Bertrand M., Bouissou M.F. (2005). Effects of neonatal handling on subsequent manageability, reactivity and learning ability of foals. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 92: 143–158.

- Marć-Pieńkowska J., Topolińska P., Mitura K. (2014). Poziom stresu wskaźnikiem dobrostanu zwierząt. *Wiad. Zoot.*, LII (2): 36–42.
- Markowitz T.M., Dally M.R., Gursky K., Price E.O. (1998). Early handling increases lamb affinity for humans. *Anim. Behav.*, 55: 573–587.
- McGee S., Smith H.V. (2004). Accompanying pre-weaned Thoroughbred (*Equus caballus*) foals while separated from the mare during covering reduces behavioural signs of distress exhibited. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 88: 137–147.
- Miller R.M. (1991). Imprint training of the newborn foal. Western Horseman, Colorado Springs.
- Petrynka M., Klocek C. (2012). Wpływ relacji człowiek-zwierzę na dobrostan i produktywność zwierząt. *Med. Weter.*, 68 (8): 479–482.
- Przybyłowicz N. (2012). Wczesne szkolenie źrebiąt. *Hodowca i Jeździec*, 3 (34): 34–37.
- Sergiel A., Maślak R., Kuszniarz J., Paśko Ł. (2012). Zachowania stereotypowe – przegląd definicji i klasyfikacja. *Med. Weter.*, 68 (1): 45–47.
- Simpson B.S. (2002). Neonatal foal handling. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 78: 303–317.
- Słownik języka polskiego (2007). Tom 2. Mirosław Bańko (red.), PWN, Warszawa.
- Søndergaard E., Halekoh U. (2003). Young horses' reactions to humans in relation to handling and social environment. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 84: 265–280.
- Spier S.J., Pusterla J.B., Villarroel A., Pusterla N. (2004). Outcome of tactile conditioning of neonates, or "imprint training" on selected handling measures in foals. *Vet. J.*, 168: 252–258.
- Tanida H., Miura A., Tanaka T., Yoshimoto T. (1995). Behavioral response to humans in individually handled weanling pigs. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 42: 249–259.
- Tischner M., Modzelewska M., Cieślińska B., Tischner M. (2002). Badania nad wczesnym oswojaniem źrebiąt. *Życie Wet.*, 77 (6): 301–303.
- Tischner M., Niezgodą J., Wrońska-Fortuna D. (2005). Wpływ krótkotrwałego transportu na natężenie reakcji stresowych u klaczy i źrebiąt. *Med. Weter.*, 61 (4): 451–454.
- Waiblinger S., Menke C., Korff J., Bucher A. (2004). Previous handling and gentle interactions affect behaviour and heart rate of dairy cows during a veterinary procedure. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 85: 31–42.
- Waran N.K., Clarke N., Farnworth M. (2008). The effects of weaning on the domestic horse (*Equus caballus*). *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 110: 42–57.
- Williams J.L., Friend T.H., Toscano M.J., Collins M.N., Sisto-Burt A., Nevill C.H. (2002). The effects of early training sessions on the reactions of foals at 1, 2, and 3 months of age. *Appl. Anim. Behav. Sci.*, 77: 105–114.
- Wolińska K., Łuczyńska M., Jaworski Z. (2012). Analiza zaburzeń behawioralnych u koni rekreacyjnych w wybranych ośrodkach jeździeckich województwa pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. *Rocz. Nauk. PTZ*, 8 (1): 73–81.

HUMAN-ANIMAL INTERACTION WITH REGARD TO THE WELFARE AND USE OF HORSES

Summary

The aim of this work is to characterize the human-horse interaction including its influence on the selected aspects of the welfare and use of horses. A review was made of the underlying aspects of the mutual human-horse relations, stressing the importance of early contact of a person with a foal, as well as of further development of human-horse relations. Examples were given of studying those interactions and the means of improving the welfare of horses and their safety. The nature and quality of the human-horse relationship is an important factor determining the level of behavioural and physical comfort of horses and the ease and safety during their everyday use. Correctly initiated development of positive human-horse interactions at an early life of the animal may have beneficial impact in terms of lessening the fear with which the animal reacts to stressful situations. It also facilitates the process of teaching and training. The positive character of human-horse interactions results mainly from the knowledge of the horse's behaviour at the subsequent stages of its ontogenesis. Growing interest in the research of applied ethology may help interpret behavioural reactions observed with horses with regard to their relations with humans.